

BALAT İLYAS BEY KÜLLİYESİ

Yekta Demiralp ¹

Şakir Çakmak ²

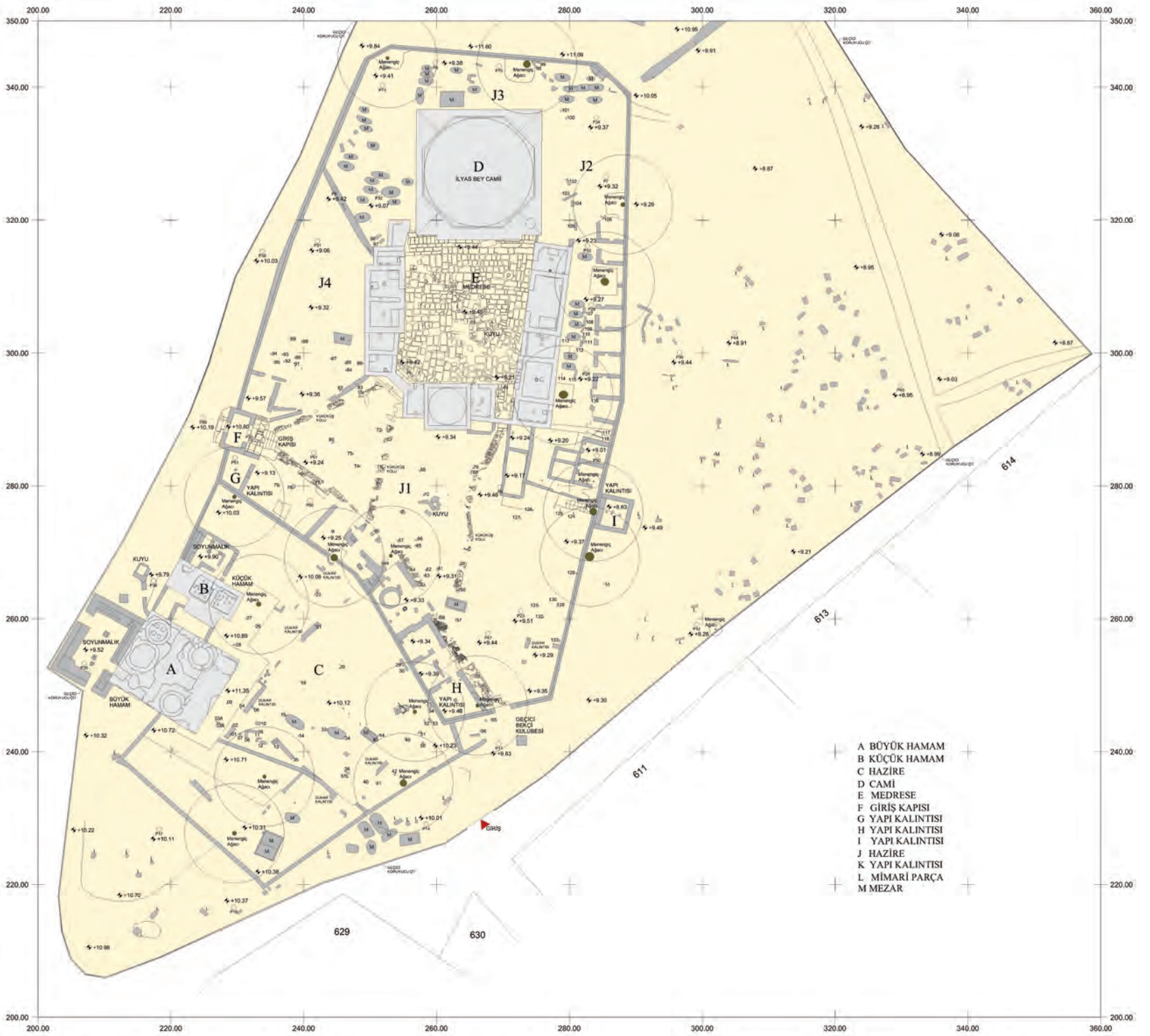
Antik dönemin önemli İon kentlerinden biri olan Miletos (Palatia), XIII. yüzyılın ikinci yarısında “Balat” adıyla Menteşe Beyliği topraklarına katılmıştır. Osmanlı Sultanı I. Bayezid, 1391’de Menteşe Beyliği topraklarını Osmanlı topraklarına dahil etmiş ancak 1402’deki Ankara Savaşı sonrasında bu topraklar tekrar Menteşe Beyliği’ne iade edilmiş ve Balat beyliğinin başkenti olmuştur.

Antik Miletos kenti üzerine kurulan Balat’da, Menteşe Beyliği döneminde inşa edilmiş çok sayıda yapı bulunmaktadır. Bu yapıların en önemlisi, İlyas Bey’in tahta dönüşünden hemen sonra, bir medrese ve iki hamamla birlikte inşa ettirdiği camisidir.³ İlyas Bey Camii, sadece Menteşe Beyliği’nin değil Anadolu Türk mimarisinin de en gözde eserlerinden biridir. Duvarlarla çevrili geniş bir bahçe içine yerleştirilmiş olan cami ve medrese, ortak bir avluyu paylaşmaktadır (Şekil 1, Resim 1). Medresenin kuzeybatısında, işlevi tartışmalı bir yapı kalıntısı vardır. 1994 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, medresenin batısında, bahçe duvarına paralel uzanan, külliye sonradan eklenmiş, olasılıkla başka bir medreseye ait hücrelerin temelleri ortaya çıkarılmıştır. Külliye ait olduğu kabul edilen iki hamam, cami ve medresenin kuzeydoğusunda, dış avludadır.

İlyas Bey Camii, yaklaşık 18 x 18 m. boyutlarında, 14 m. çapında bir kubbeyle

Resim 1
Balat İlyas Bey
Külliyesi. Kuzeyden
genel görünüş.

- 1 Yrd. Doç. Dr. Yekta Demiralp, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Bornova - İzmir (yekta.demiralp@ege.edu.tr)
- 2 Yrd. Doç. Dr. Şakir Çakmak, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Bornova - İzmir (sakir.cakmak@ege.edu.tr)
- 3 Balat’ın tarihçesi ve İlyas Bey Külliyesi hakkında bilgi için bkz. Wittek 1934; Wulzinger vd 1935; Vakıf Abideler 1983, 715-725; Wittek 1986; Durukan 1988; Öney Kabaoğlu 1993, 363-378; Gök 2002, 309-320; Duran 2002, 133-150; Böhlendorf Arslan 2007, 87-98; Demiralp ve Çakmak 2010, 186-195.

Şekil 1
Balat İlyas Bey
Külliyesi. Vaziyet
Planı.

örtülü, kare planlı bir yapıdır. Beden duvarları devşirme mermerlerle kaplanmış; kubbesi tuğlayla örülmüştür. Son cemaat yeri yoktur. Yapının kuzeybatı köşesinde yer alan ve girişi harimden sağlanan minaresi, 1955 yılında meydana gelen depremde yıkılmıştır. Camiye, kuzey cephesinin ortasında yer alan eyvan şekilli bir taçkapıdan girilmektedir. Eyvan, iki mermer sütunla Bursa kemerli üç bölüme ayrılmış; ortadaki geniş bölüm giriş açıklığı, yanlardaki iki bölüm ise şebekeli mermer levhalar içeren birer pencere olarak düzenlenmiştir. Yapının kubbe geçişleri, iri tromplarla sağlanmıştır. Trompların içi, istiridye kabuğu, üçgen ve mukarnaslarla süslenmiştir.

Camiyle aynı avluyu paylaşan medrese, kabayonu taşlarla inşa edilmiştir. Kalan izlerden düz ahşap tavanla örtülü olduğu anlaşılan 12 öğrenci hücresi ve

kubbeyle örtülü bir derslane eyvanından oluşmaktadır.

Cami ve medresenin kuzeydoğusunda yer alan iki hamamın beden duvarları kabayonu taşlarla, kubbe ve tonozları ise tuğlayla inşa edilmiştir. Soyunmalık mekânı 1994 yılında gerçekleştirilen kurtarma kazısı çalışmalarında ortaya çıkarılan kuzeydeki Büyük Hamam, “üç eyvanlı ve iki köşe hücreli” bir sıcaklığa sahiptir. Sıcaklık duvarlarında, sıva üzerine baskı tekniğiyle oluşturulmuş süsleme izleri görülmektedir. Büyük Hamam’ın güneyinde yer alan Küçük Hamam ise yan yana dizilmiş üç küçük mekândan oluşmaktadır.

İlyas Bey Külliyesi’nin restorasyonuna yönelik ilk önemli adım, 1991 yılında atılmış, külliye'deki iki hamamın kazı ve temizliği gerçekleştirilmiştir. Ödenek sorunları nedeniyle yarım kalan çalışmalar, 1994 yılında tekrar canlanmış, caminin doğu, batı ve kuzeyinde temizlik çalışmaları yapılmış ancak bu çalışmalar da yarım kalmıştı.

2006 yılında *Söktaş Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş.* ile mal sahibi *T.C. Başbakanlık, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Aydın Bölge Müdürlüğü* arasında yapılan protokolle külliye'deki konservasyon ve restorasyon çalışmalarına tekrar başlanılmıştır. Sponsor kuruluş adına *Ka.Ba Eski Eserler Koruma ve Değerlendirme-Mimarlık Ltd.* tarafından yürütülen proje kapsamında, öncelikle alandaki kazı ve temizlik çalışmalarının tamamlanması hedeflenmiştir. Milet Müzesi denetiminde, bilimsel danışmanlığımızda yürütülen 2007 yılı çalışmaları, 11 Haziran - 31 Ekim tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.⁴ Bu süre içinde, iç avlu ve medrese hücreleri, dış avlu, Büyük Hamam, Küçük Hamam ile hamamların batısındaki hazirede çalışılmıştır. Hamamların ve dış avlunun doğusundaki yol ile dış avlunun güneyindeki alanın kazısı ise 16.04.2008-13.09.2008 tarihleri arasında tamamlanmıştır.

2007 YILI ÇALIŞMALARI

İç Avlu Ve Medrese

Çalışmalara, cami ve medresenin ortaklaşa kullandıkları avlunun zeminine döşenmiş devşirme blok taşların arasında gelişmiş bitkilerin ve birikmiş toprakların temizlenmesiyle başlanmış, bu çalışmalar sırasında, özellikle kuyunun çevresinde yer alan taşların aralarında bol sayıda geç dönem sikkesi bulunmuştur.

4 Başta Müdür V. Sayın Hasibe Akat olmak üzere, kazı ve temizlik çalışmaları sırasında desteklerini esirgemeyen Milet Müze Müdürlüğü elemanlarına teşekkürü borç biliriz. Ayrıca çalışmalar sırasında alan sorumlusu olarak görev yapan Sanat Tarihçisi Cengiz Gürbıyık ve Ersin Pılas’a da teşekkür ederiz.

Resim 2
Balat İlyas Bey
Medresesi. Genel
görünüş.

Medrese, avlunun kuzey kenarı ortasındaki eyvan, bunun iki yanı ile avlunun doğu ve batı kenarına inşa edilmiş on iki hücreden oluşmaktadır (Resim 2,3). Doğü kanadının ortasında yer alan kuzey-güney yönündeki dikdörtgen şekilli mekân, sonradan inşa edilmiş, doğu-batı yönlü bir duvarla ikiye bölünmüştür. Eyvanda yapılan çalışmalar, zeminin süpürülerek temizlenmesinden ibarettir. Medrese hücrelerindeki çalışmalara başlanmadan önce de, bu hücrelerde temizlik yapılması, gerekiyorsa toprak zeminden ince bir tabaka kazılarak tesviye edilmesi planlanmıştır. Zira iki yan kanat ortasındaki büyük dikdörtgen mekânların dışındaki hücrelerin girişlerinden sonra düzgün taşlarla sınırlandırılmış birer sahanlık yer almakta, mekânların diğer kesimlerinin zemini ise, sahanlığı sınırlayan taşların üst seviyeleri hizasında, tesviyeli sayılabilecek toprak tabakasıyla kaplı oldukları görülmüştür. Avluda kısa sürede tamamlanan çalışmaların ardından medrese hücrelerinde çalışılmaya başlanmıştır. Ancak, hücre girişlerindeki sahanlık ve zeminin, muhtemelen Alman kazı heyetinin 1980'li yıllarda burada yaptığı konservasyon çalışmaları sırasında oluşturulduğu, hücrelerdeki ocak tabanlarının mevcut zeminin daha altında kaldığı görülmüş; bu nedenle de medrese hücrelerinde

Resim 3
Balat İlyas Bey
Medresesi.
Avlunun batı
kanadı ve medrese
hücreleri.

gerçek anlamda bir kazı çalışmasının yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Medrese hücrelerinde yapılan kazı ve temizlik çalışmalarında yaklaşık 20-50 cm. kalınlığında toprak tabakası kazılmasına rağmen, doğu kanadının ortasındaki büyük mekân dışında orijinal zemine rastlanmamıştır. Kazı, mekânlardaki ocak zeminleri dikkate alınarak tamamlanmıştır. Medresenin doğu kanadının ortasındaki büyük mekânda ulaştığımız ve orijinal olduğunu düşündüğümüz zemin, harçla sıvanmıştır. Harçlı zeminin mekânın tümüne yayılmadığı, yalnızca orta kesimini kapladığı, doğu ve batı kanatlarını kaplamadığı görülmüştür. Mekân içinde yapılan sondajda cami yapımında kullanılmış mermerlerin işlenmesi sırasında birikmiş atıkların dolgu malzemesi olarak kullanıldığı, ayrıca sıvalı ve sıvasız zeminin birbirinden düz bir hatla ayrıldığı ortaya çıkmıştır. Mekânın kazısı tamamlandığında, mekânı ortadan ayıran doğu batı yönlü duvarın sonradan inşa edildiği sonucuna varılmış, bu nedenle de kaldırılmıştır. Kaldırılan duvarın mekânın doğu duvarına bitiştigi noktada bir niş ortaya çıkmıştır.

Kazısı tamamlanan medrese hücrelerinden, doğu ve batı kanadının ortalarındaki büyük mekânlar ile eyvan dışındakilerin ortalarında birer kaideye rastlanmıştır. Bu kaidelerin, mekânların daha sonraki kullanımlarında ahşap örtüyü taşıyan desteklere ait olduğu sonucuna varılmıştır. Medresenin kuzeybatı köşesindeki mekânın doğu duvarındaki girişin sonradan kapatıldığı, batı duvarındaki girişin zemininin de yaklaşık 1m yükseltildiği görülmüştür. Eyvanın batısına bitişik mekânda ise, batı duvarındaki niş ocağa; güney duvarındaki ocak da nişe dönüştürülmüştür. Doğu kanadında, güneyden itibaren ikinci hücrede yapılan kazı

Resim 4
Dış avlunun kuzey
kanadı.

ve temizlik çalışmaları sonucunda, medresenin doğusundan gelen ve avlunun ortasındaki havuza su götüren künk ortaya çıkarılmıştır.

Dış Avlu

1994 yılında, caminin doğu, batı ve güneyi ile medresenin batısında kazı çalışmaları yapılmış, avlu duvarı kenarında yaklaşık 1m.lik bir şerit bırakılarak dolgu toprak temizlenmişti. Bu çalışmalarda caminin kuzeydoğusunda dış avluya doğu duvarından giren ve iç avluya doğru devam eden su künkü bulunmuştu. Tespit edilen mezarlar da çevrelerine taş dizilerek belirgin hale getirilmişti. Ayrıca bu çalışmalarda, cami ve medresenin batısında, dış avlu duvarına yaslanmış ikinci bir medresenin on hücresinin varlığı kesinleşmiş, ödenek yokluğu nedeniyle çalışmalar bitirildiğinden kuzey uçta yer alan onuncu hücrenin ancak yarısı ortaya çıkarılabiliyordu. Bu sezon dış avluda yapılan çalışmalara, medrese ve

Resim 5

Dış avlunun kuzey
kanadında taş
döşeme ve mutfak.

caminin doğu, batı ve güneyinde bitki temizliği yapılarak başlanmış, daha önce duvar kenarlarında bırakılan dolgu topraklar ve mezarların çevresine dizilen taşlar kaldırılmıştır.

Dış avlunun doğu bölümünde, su künkünün geçtiği kot dikkate alınarak mevcut dolgu toprak temizlenmiştir. Bu çalışmalar sırasında mezar taşları ve mezarlar yerlerinde bırakılarak korunmuştur.

1994 sezonunda dış avludaki medrese hücrelerinin kuzey ucundaki onuncu hücrenin yarısında bırakılan çalışmalara kuzey yönünde devam edilmiş ve medreseyi oluşturan toplam on iki hücrenin, dış avlunun batı duvarına dıştan bitştirilmiş yapının avlu içine inen merdivenlerinin yaklaşık 240cm yakınına kadar uzandığı görülmüştür. Girişleri doğu duvarları üzerinde yer alan hücrelerde birer ocak vardır. Duvarları moloz taş ve devşirme malzeme ile inşa edilmiş hücrelerin ocak zeminlerinin seviyesine inilmesine rağmen herhangi bir döşeme zemine ulaşamamıştır. Dış avlunun diğer kesimleri gibi, dış medresenin kuzey bölümü ve çevresinde de yoğun olarak mezar izlerine rastlanmıştır. Bu kesimde birden çok mezarı içine alabilecek genişlikte alanların toprak harçla örülmüş duvarlarla çevrildikleri ve adeta aile mezarlıkları oluşturulduğu görülmüştür. Bunların son bir-iki yüzyıl içinde yapıldıkları inşa kalitelerinden ve konumlarından açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim bunlardan doğu-batı yönlü bir duvarla ikiye ayrılmış mezar parsellerinden bir tanesinin batı duvarı, dış medresenin on ikinci hücresinin doğu duvarı ile on birinci hücresinin doğu duvarının kuzey yarısının üstünde yer almakta ve hatta bu duvar, medrese yıkıldıktan sonra duvar üzerinde birikmiş yaklaşık 10cm lik bir toprak tabakası üzerine oturmaktadır. Onuncu hücrenin

ortasında, medresenin kuzeybatı köşesinden dış avlunun batı duvarına uzanan toprak harçlı duvar da, bir zamanlar medrese ve caminin batısında oluşturulmuş hazireyi sınırlayan duvar olmalıdır.

Her dönem genişletildiği anlaşılan hazirenin yine de ihtiyaca cevap vermediği ve zamanla tüm alanın 20. yüzyılın sonlarına kadar gömü alanı olarak kullanıldığı mevcut mezarlardan anlaşılmaktadır.

Çalışmalardan önce, dış avlunun kuzey girişinin doğusundaki mekânla (H yapısı), doğu girişinin kuzeyindeki köşe mekânı (G yapısı) arasında herhangi bir mimari kalıntı mevcut değildi ve avlunun bu kesimindeki toprak tabakası avlunun diğer kesimlerine göre daha yüksekti. 1994 yılı çalışmalarında, kuzey girişinin doğusundaki mekânın rölöve amaçlı olarak duvar kenarları kazılmış ve duvarları ortaya çıkarılmıştı. Yamuk planlı mekânın güneybatı köşesindeki melengiç ağacı korunarak içerideki toprak tabakası kaldırılmış, doğu duvarı ortasındaki ocak nişi açığa çıkarılmıştır. Harçla sıvanmış zemini büyük ölçüde tahrip olan mekânın ortasında, ahşap desteğe kaide olabilecek özellikte bir taş bulunmuştur. Duvar kalınlığı 70cm olan bu mekândan doğuya doğru devam ettirilen kazı çalışmalarında, zemini sıvalı olduğu anlaşılan bir eyvan ve bunun doğusunda da batıdaki mekânın simetriği ikinci bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Ancak bu ikinci mekânın doğu duvarının tahrip olduğu, bugünkü duvarın eski duvarın biraz batısına, mekânı daraltacak şekilde yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Daha özenle yapılan bu onarımda toprak harç kullanılmıştır. Ortada eyvan, iki yanda birer mekândan oluşan bu yapının bir mutfak olabileceği akla gelmektedir. Yapının güney cephesi önünde kabayonu ve moloz taşlarla yapılmış, yaklaşık 2m genişliğinde taş döşeme ortaya çıkarılmıştır.

Çalışmalar, mutfak yapısının doğusuna doğru devam ettirildiğinde, işlevi tam olarak tespit edilemeyen mekânların, oldukça tahrip olmuş duvar kalıntılarına ve destek kaidelerine rastlandı. Bu kesimde zemin için derinleştirildiğinde mutfak yapısının doğu duvarına 3,55m mesafede, 3,50m çapında daire şekilli bir mimari kalıntıya rastlandı (Resim 4). Bu mimari kalıntının ortasında, yakın bir yüzyılda buraya inşa edilmiş bir mekâna ait destek kaidesi mevcuttu. Bu kaide çizimlere işlendikten sonra kaldırıldı ve daire şekilli mimari kalıntının içindeki gevşek dolgu malzemesi boşaltıldı. Duvarlarında yüksek ısı nedeniyle oluşmuş cüruf ve tabanındaki kül tabakası burasının bir fırın olabileceğini düşündürdü. Ancak, kazı sırasında seramik ve çini gibi herhangi bir belirleyici buluntuya rastlanmaması nedeniyle bu fırının hangi amaçla kullanıldığı konusunda kesin bir

sonuca varılamadı.

Fırının 1.5m doğusunda da büyük taş bloklarla oluşturulmuş yan yana basit iki ocak nişi ortaya çıkarıldı. Bu kesimden avlunun kuzeydoğu köşesine kadar olan alanda, işlevi anlaşılamayacak derecede harap olmuş mekânlara ait, toprak harçlı duvar parçalarına rastlandı.

Avlunun kuzeydoğu köşesinde, dış avlunun doğu girişinin kuzeyine bitişik “G” yapısının içindeki moloz kaldırıldı. Çalışmalar sonunda, mekânın ortasındaki devşirme sütun parçasından yapılmış bir destek kaidesi dışında herhangi bir mimari buluntuya rastlanmadı.

Dış avluda yapılan kazı ve temizlik çalışmalarında ortaya çıkarılan en önemli buluntulardan biri de taş döşeme şeklindeki yürüme yollarıdır (Resim 5). Avludaki çamurdan korunmak için yapılmış bu yollar, en çok ayak basılan güzergâhlar üzerine yapılmıştır. Dış avlunun doğu girişinden başlayan iki yoldan birincisi, iç avlunun kuzeydoğu köşesindeki girişe; diğeri ise, mutfak (H yapısı) önündeki taş döşemeye bağlanmaktadır. İç avlunun kuzeydoğu kapısından başlayan bir başka yol kuzeye doğru devam ederek, dış avlunun doğu girişinden mutfak önüne giden yürüme yoluna bağlanmaktadır. İç avlunun kuzey girişinden başlayan yol ise, mutfak önündeki döşemeden dış avlunun kuzey girişine ulaşmaktadır. 80-130cm arasında genişliklere sahip bu yollar, özellikle kış aylarında avluda oluşan çamurdan korunmak için yapılmışlardır. Nitekim dış avlunun doğu girişinden mutfak yönüne devam eden yol bir müddet sonra tekrar çamur altında kalmış olmalı ki, üzerine ikinci bir yürüme yolu inşa edilmiştir. Dış avlunun kuzey kanadında yer alan bu yürüme yolları, yakın yüzyıllarda açılmış mezar çukurları nedeniyle yer yer tahrip olmuşlardır.

“I” Yapısı

Dış avlunun batı duvarına dıştan bitştirilmiş kare planlı bir yapıdır. Doğru duvarındaki girişine, dış avlunun batı duvarına yaslanan merdivenlerle ulaşmaktadır (Resim 6). Özellikle güney ve batı duvarları büyük ölçüde yıkılmış yapının içi, kazı öncesi molozlarla doluydu. Molozlar boşaltıldığında yapının iki katlı olduğu ve merdivenlerle ulaşılan girişin ikinci kata açıldığı anlaşıldı. Alt katta, iki katı birbirinden ayıran ahşap malzemeyi taşıyan iki adet sütun parçası bulundu. Alt katta, doğu duvarına içe doğru şev verilerek, zayıf olan bu duvarın sağlamlaştırıldığı dikkati çekmektedir. Alt kata açılan bir girişin bulunmaması bu kata, üst kattan ahşap merdivenlerle inildiğini düşündürmektedir. Kuzey duvarındaki

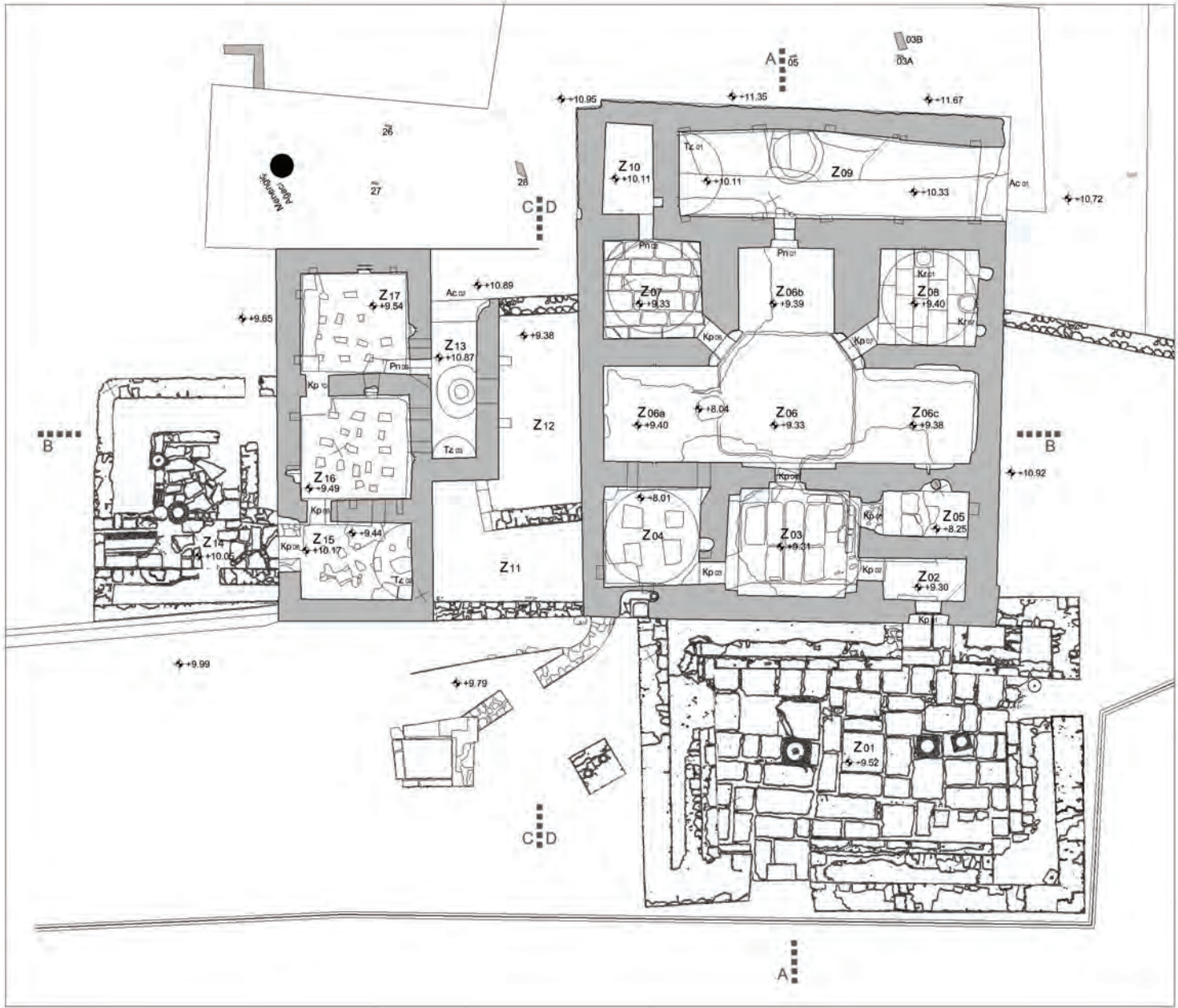
Resim 6
I yapısı

dikdörtgen şekilli pencere alt kata, bu duvarın üst seviyesindeki mazgal pencere ise, üst kata açılmaktadır.

Küçük Hamam

Küçük Hamam, soyunmalık ile doğu-batı yönünde sıralanmış ılıklik, sıcaklık ve bir halvetten oluşmaktadır (Şekil 3). Muhtemelen ahşap tavanla örtülü soyunmalık mekânının özellikle güney ve batı duvarları temel seviyesine kadar yıkıktır. 1991 yılında Dr. Şakir Çakmak denetiminde yürütölmüş temizlik ve kazı çalışmalarında bu mekânın güney duvarındaki giriş açıklığı ve duvar kenarlarına inşa edilmiş sekileri ortaya çıkarılmıştır. Zemini mermer kaplı mekânın, mermerden oyulmuş küçük havuzu vardır. 1991 yılındaki çalışmalarda ılıklik, sıcaklık ve halvette birikmiş moloz ve toprak kaldırıldığında mermer kaplamaların tamamen söküldüğü, sıcaklık ve halvetteki kayrak taşlarının da yerlerinde olmadığı görölmüş ve çalışmalar, mekânların zemini, muhtemel mermer kaplama seviyesinde tesviye edilerek tamamlanmıştır.

Bu çalışma döneminde sıcaklık ve halvetteki cehennemlik kanallarının ortaya çıkarılması amacıyla toprak ve moloz temizliği yapılmıştır. Toprak ve moloz temizliği yapıldıkça, her biri yaklaşık 60-65 cm yüksekliğinde birer blok taş olan cehennemlik ayakları ortaya çıkmaya başlamış ve çalışmalar kül tabakası çıkana kadar devam ettirilmiştir. Her iki mekândaki çalışmalar tamamlandığında, cehennemlik ayaklarının eksiksiz ve yerlerinde oldukları; (Resim 7) halvetin güney

ve batı; sıcaklığın güney ve doğu duvarlarında ikişer adet tüteklik tespit edilmiştir. Ilıklık mekânında yapılan çalışmalar cehennemlik kanallarının temizlenmesinden ibarettir. Ancak, bu mekânın zeminindeki mermer kaplamalar sökülmüş olmakla birlikte, bunların altındaki kayrak taşları büyük oranda yerlerindeydi. Bu nedenle buradaki çalışmalar, kayrak taşı sökülmüş küçük bir gedikten girilerek, zorlukla gerçekleştirilebildi.

Ilıklık, sıcaklık ve halvet hücrelerinin cehennemlik kanalları temizlenmiş olmakla birlikte, bu kanalların külhanla olan bağlantıları kapalıydı. Her ne kadar 1991 yılındaki çalışmalarda külhan ve önündeki küçük alan temizlenmiş olsa da aradan geçen yıllarda yine toprak ve molozlarla dolmuştu. Bu kesimde ince bir toprak tabakası alındıktan sonra külhanın içi temizlendi ve külhandan sıcaklık ve halvet hücrelerine dağılan cehennemlik kanalları açıldı.

Şekil 3
Büyük Hamam ve
Küçük Hamam. Plan.

Resim 7

Küçük Hamam'da
cehennemlik kanalları.

Büyük Hamam

Küçük Hamam'ın kuzeyinde yer alan Büyük Hamam soyunmalık, aralık, helâ, ılıklik, tıraşlık, üç eyvanlı sıcaklık ve iki halvetten oluşmaktadır. Su deposu ve külhan hamamın batısındadır. Büyük Hamam'da da 1991 yılında Dr. Şakir Çakmak denetiminde kazı ve temizlik çalışmaları yapılmış, hamamın doğusunda yer alan soyunmalık mekânı ortaya çıkarılmıştır. Yine bu çalışmalarda, kuzey-batı halvetinde, kubbe geçişlerine kadar dolu olan çöp ve molozlar temizlenmiş ve mekânın mermer kaplı orijinal zeminine ve iki kurnasına ulaşılmıştır (Resim 8). Hamamın diğer mekânlarındaki mermerden zemin kaplamaları sökülmüş olmakla birlikte, tıraşlık dışındakilerde kayrak taşları sağlam olduğu için cehennemlik kanalları günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Bu dönemde yapılan çalışmalarda soyunmalık mekânında büyümüş böğürtlen bitkileri kesilmiş ve hamamın diğer mekânlarıyla birlikte süpürülerek temizlenmiştir. Tıraşlık mekânının zemin kaplamalarının tümü ve kayrak taşlarının büyük bölümü hasar gördüğü için cehennemlik kanalları toprak ve molozla dolmuştur. Bu nedenle bu mekânda cehennemlik kanallarının temizliği yapılmış; ancak cehennemlik kanallarındaki ayakların sağlam durumda olmadıkları görülmüştür. Tıraşlık mekânındaki cehennemlik oldukça derin olduğundan dört adet tek parça taştan oluşan ayakların, taş ve tuğla malzeme kullanılarak yükseltelen

Resim 8
Büyük Hamam'da
kuzeybatı halvet.

bölümleri ya zarar görmüş ya da tamamen yıkılmıştır.

Sıcaklıkta da güney eyvanının önündeki küçük bir alanda cehennemlik tavanı çökmüş ve zemininde toprak ve moloz birikmiştir. Burada yapılan çalışmada da cehennemliğe inilerek biriken çöp ve molozlar temizlenmiştir.

Büyük Hamam'ın su deposunun beşik tonozu ayakta olmasına rağmen, batı duvarının batı yönünde kayması, hem duvar hem de tonoz üzerinde çatlakların oluşmasına neden olmuştur. Bu nedenle, su deposunun batı cephesinde ve içerisinde çalışma yapılamamış, burada yapılacak çalışmalar daha sonra alınacak güvenlik önlemleri sonrasına bırakılmıştır. İçeride yalnızca, kazan çukuru temizlenmiş ve hamamın cehennemliğine giden kanalların başlangıcı ortaya çıkarılmıştır.

Hamamların Batısındaki Hazire

Dış avlunun kuzeyine bitişik geniş alan bir çevre duvarıyla sınırlandırılmıştır. Külliye'nin dış avlusu gibi bu alan da son yüzyıllarda mezar alanı olarak kullanılmıştır (Resim 9). Hazirenin doğusundaki Büyük Hamam'ın batı kenarında yer alan su deposu ve külhandan da anlaşılacağı gibi alandaki toprak seviyesi hayli yükselmiş, külhanın tamamı toprak altında kalmıştır. Buradaki çalışmalara bitki temizliğiyle başlanmış, daha sonra, Küçük Hamam'ın soyunmalığının da bulunduğu güneydoğu köşeden kazı çalışmalarına başlamıştır. Büyük Hamam'ın su deposundaki statik sorunlar giderilemediği için su deposunun batısında ve Küçük Hamam'ın batısındaki melengiç ağacı çevresinde geniş bir güvenlik alanı bırakılarak alandaki dolgu toprak kaldırılmıştır. Özellikle hazirenin orta kesimlerinde, külhanın batısında kazılan toprak tabakası 1.00m yi geçmiştir. Çalışmalar sonunda, Büyük Hamam'ın kuzeybatı köşesinden doğuya doğru devam eden uzun bir duvar ile muhtemelen Büyük Hamam'ın külhanını çevreleyen duvar kalıntısına rastlanmıştır.

Resim 9
Hamamların
batısındaki hazire.

2008 YILI ÇALIŞMALARI

Külliyenin Doğusundaki Yolda Gerçekleştirilen Çalışmalar

Çalışmalarda, öncelikle alandaki yoğun bitki örtüsü temizlenmiştir. Külliye-nin doğusundaki anıtsal giriş ile Küçük Hamam'ın güneydoğu köşesini birleştiren duvarın doğusunda yer alan toprak ve molozlar kaldırıldıktan sonra alanın, kuzeyden güneye doğru tabaka tabaka kazısına başlanmıştır (Resim 10). Yaklaşık 50-110cm kalınlığında toprak ve molozun kazıldığı alanın kuzeyindeki kuyu çevresinde işlevi tam olarak anlaşılamayan, farklı dönemlerde inşa edilmiş yapı duvarlarına ve Küçük Hamam'ın ılıklik mekânından çıkan ve kuyuya kadar takip edilebilen hamamın atık su künküne rastlanmıştır. Anıtsal giriş ve çeşme yapısının doğusundaki çalışmalarda ise, iki yönlü inşa edilmiş giriş basamakları ve çeşme yalağının önüne yerleştirilmiş, büyük blok taşlardan oluşan döşeme ortaya çıkarılmıştır (Resim 11). Bu kesimde, ilk inşaattan sonraki tarihlerde, zeminin toprak nedeniyle yükselmesine bağlı olarak, moloz taşlarla yeni döşemeler yapıldığı gözlenmiştir. Küçük Hamam'ın ılıklik mekânının kuzeydoğu köşesi ile Büyük Hamam'ın güneydoğu köşesini birleştiren duvarın, yapılarla çağdaş olmadığı, sonradan inşa edildiği anlaşılmıştır.

Doğudaki anıtsal girişin güneyinde yapılan çalışmalarda ise bir mezar ile külliye duvarına yaslanmış bir mekâna ait duvarlar ortaya çıkarılmıştır. Girişi güney duvarının doğusunda bulunan bu mekânın ortasında, muhtemelen ahşap örtüyü taşıyan desteğe ait, daire kesitli bir kaide vardır. Külliye duvarına sonradan bitleştirilmiş bir dükkâna ait olabilecek bu mekânın iki yanında birer mekân daha

yer aldığı kalan izlerden anlaşılmaktadır.

1994 yılı kazı çalışmalarında medresenin doğu duvarının güney ucundan başlayan ve doğuya doğru devam eden bir su künkü bulunmuş ve bunun medrese avlusunun ortasında bulunan havuza su getiren sisteme ait olduğu sonucuna varılmış; 2007 yılı çalışmalarında da medrese içinde bu künkün devamı ortaya çıkarılmıştı. Bu sezon, külliye'nin doğusunda yapılan çalışmalarda künkün külliye dışında da devam ettiği ve günümüzdeki tel örgülerin dışında ortaya çıkarılan makseme bağlandığı görülmüştür.

Resim 10
Doğudaki yol.

Hamamların Kuzey ve Batısında Gerçekleştirilen Çalışmalar

2007 yılı kazı sezonunda Büyük ve Küçük Hamam'ın batısındaki hazirenin kazı ve temizlik çalışmaları büyük ölçüde tamamlanmış; ancak Büyük Hamam'ın su deposundaki statik sorunlar nedeniyle su deposuna bitişik dar bir alanda yapılacak çalışmalar 2008 yılına bırakılmıştı.

Büyük Hamam'ın su deposunu örten beşik tonozun yarattığı baskı ve alüvyal zemin, deponun batı duvarının, hamamın külhanına denk gelen kesimlerini oldukça zayıflatmış, duvarın da bir miktar batıya doğru kaymasına neden olmuştur. 2007 yılı kazılarında duvara bitişik bıraktığımız toprak tabakası, su deposunun daha fazla harap olmaması için adeta payanda işlevi görüyordu. Su deposu tonozu çelik malzeme ile askıya alınmıştır. Ancak, su deposunun batıya doğru kaymış batı duvarı için herhangi bir önlem alınamadığından, ilk etapta toprağın tamamı kaldırılamamıştır. Külhanın bulunduğu orta kesimde yapılan çalışmalarda yaklaşık 3m derinliğinde toprak tabakası kazılmıştır. Çalışmalar sonucunda külhan bacasının ve kemerinin oldukça harap olduğu görülmüş ve külhanın iç kesimlerini dolduran toprak ve moloz, güvenlik gerekçesiyle alınmamıştır. Daha sonraki aşamada alınan önlemlerden sonrasında, külhanı dolduran toprak ve moloz ile su deposunun batı duvarını desteklemek için bırakılan toprak tabakası kaldırılmıştır. Bu kesimde yapılan çalışmalar tamamlandıktan sonra zeminin, külhan zemininden yaklaşık 1,5 m yukarıda oluşturulduğu, yalnızca külhan önündeki dar bir alanın çukurlaştırıldığı görülmüştür.

Büyük Hamam'ın kuzeyinde yapılan tesviye çalışmalarında, hamamın pis sularının atıldığı kanalizasyon sistemine ulaşılmıştır. Kazı öncesinde, hamam

Resim 11
Doğudaki anıtsal
giriş.

içinde, su yollarıyla getirilmiş pis suların, helânın sonradan kapatılmış ilk kapısının bulunduğu kesimde, kuzey duvarına yerleştirilmiş künk hamam dışına çıkarıldığı görülmektedir. Dışarıda yapılan çalışmalar sırasında, kuzey duvarına bitişik küçük bir alanın moloz taşlarla sınırlandırıldığı görülmüş; bu alandaki topraklar temizlendiğinde, hamamdan gelen pis suların döküldüğü, yaklaşık 1mx1m ebadında küçük bir biriktirme havuzu ortaya çıkarılmıştır. Yükselen suyun, havuzun kuzey kenarına yerleştirilmiş künk sistemiyle de hamamdan uzaklaştırıldığı görülmüştür.

Külliyenin Güneyinde Gerçekleştirilen Çalışmalar

Çalışmalara başlamadan önce alanda yoğun bir bitki örtüsü mevcuttu. 1994 yılı kazısında caminin güneyindeki alandan çıkarılan toprakların ve önceki yıllarda cami kubbesindeki kiremitlerin yenilenmesi sırasında atılan kiremit ve molozların bu alanda biriktirilmesi nedeniyle, özellikle duvar kenarındaki kot oldukça yükselmiş durumdaydı. Kazı öncesi alanda görülebilen mimari kalıntılar ise, alanı batıdan sınırlayan, ortaçağa ait bir yapının olasılıkla batı duvarına ait bir parçadan ibaretti.

Alandaki çalışmalara, bitki temizliği ve külliyei kuşatan avlu duvarının dibindeki toprak ve molozların temizlenmesiyle başlanmıştır. Daha sonra duvara paralel, yaklaşık 5 m genişliğindeki bir şeritte çalışmalara devam edilmiş; bu çalışmalarda, açmanın doğu ve batı ucunda, işlevi belirlenemeyen duvar kalıntılarına rastlanmıştır. Buradaki çalışmalardan sonra, alanı batıdan sınırlandıran ortaçağ duvarının doğu kenarından başlanarak, tabakalar halinde doğuya doğru kazılmaya devam edilmiştir. Çalışmalar ilerledikçe mevcut ortaçağ duvarına bitişik mekânlar ortaya çıkmaya başlamıştır (Resim 12). Ancak, Miletos kazılarını yürüten Alman Kazı Heyeti'nin isteği doğrultusunda bu alandaki çalışmalara son verilmiş ve bu nedenle de tam olarak ortaya çıkarılamamış mekânların işlevleri ve planı hakkında kesin bir sonuca varılamamıştır.

Ortaçağ duvarına bitişik, yaklaşık 550x1015cm ebadında, doğu-batı yönlü dikdörtgen şekilli mekân, kısmen ortaya çıkarılmış mekânların en büyüğü ve işlevi belirlenebilen tek mekândır. Cehennemliği, oturma sekileri ve özellikle doğu duvarında izlenebilen tubulileriyle bu mekânın Bizans dönemine ait bir hamam olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, kuzey ve güney duvarlarında izlenebilen

Resim 12
Güneydeki yapı kalıntısı.

müdahaleler, burasının sonradan hamama dönüştürüldüğünü düşündürmektedir. Zira güney duvarında daha önce mevcut olan giriş açıklığının daraltıldığı, kuzey duvarındaki iki açıklığın da örülerek iptal edildiği açıkça görülmektedir. İptal edilmiş girişlerin bulunduğu duvarlara bitişik oturma sekilerinin inşa edilmesi, bu müdahalelerin, mekânın hamama dönüştürülmesi sırasında yapıldığının kanıtıdır.

Hamam zemininin ve sekilerin yaklaşık 3cm kalınlığında mermer plakalarla kaplı olduğu, kalan izlerden anlaşılmaktadır. Mekânın doğu duvarı ile kuzey duvarının doğu ucunda izlenebilen pişmiş toprak tubuliler büyük ölçüde tahrip olmuştur. Kuzey duvarının batı ucundaki kapıdan küçük bir mekâna geçilmektedir. Bu mekânın kuzeyi sonradan örülmüş kuru bir duvarla sınırlandırılmıştır. Doğusundaki duvarın ortasında yer alan açıklığın da sonradan örülerek kapatıldığı görülmektedir.

Alandaki diğer mekânlar, hamamın doğusunda sıralanmaktadır. Sırasıyla, kuzeyinde giriş açıklığı bulunan kuzey-güney yönlü dikdörtgen bir mekân; bunun doğusunda yine aynı konumda bir mekân bulunmaktadır. Bu mekânın kuzey kanadında, doğu ve batı duvarlarına karşılıklı yerleştirilmiş iki niş, burasının bir giriş ve dağılım mekânı olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim bu mekânın doğusundaki iki küçük mekâna ve batıdaki mekâna geçişler buradan sağlanmaktadır.

Yaklaşık 80-220 cm derinliğinde kazı yapılan alanda Bizans dönemine tarihlenen çok sayıda seramik parçası ile mozaik taşları ve parçaları bulunmuştur.

Kazısını yarım bırakmak zorunda kaldığımız alanda görülebilen mimari buluntuları yorumlamak oldukça zor olsa da, burada Bizans dönemine tarihlenen dini bir yapının bulunduğunu, zamanla tahrip olmuş bu yapının yerine, sağlam kalabilmiş bazı duvarlarının da kullanılmasıyla, hamamıyla birlikte nitelikli bir konut yapıldığı düşünülebilir.

KÜÇÜK BULUNTULAR

Seramikler

Balat İlyas Bey Külliyesi'nde, 2007 ve 2008 yıllarında gerçekleştirilen kazı ve temizlik çalışmaları sırasında, çeşitli teknikte ve farklı dönemlere ait çok sayıda

Resim 13
Kazılarda
bulunan seramik
örneklerinden.

seramik fragmanı bulunmuştur⁵ (Resim 13). Çalışma kapsamında, seramiklerin tamamına yakınına içeren özellikle Türk dönemi seramikleri incelenmiştir. Malzemenin büyük bölümü kırık parçalardan oluşsa da, özellikle teknik ve süsleme özellikleri göze alındığında oldukça önemli seramik örneklerinin varlığı dikkati çekmektedir.

Seramikler; hamur, sır, astar, form ve teknik analizler ile dönemsel ve süsleme özellikleri dikkate alınarak ayrıntıyla incelenmektedir. Ancak ortaya çıkarılan seramiklerin teknik ve dönemsel özelliklerini kısaca değerlendirdiğimizde, özetle şu verilere ulaşmaktayız.

Seramiklerin genel olarak, Beylikler ve Osmanlı dönemine ait oldukları anlaşılmaktadır. 14. yüzyıl ile 15. yüzyılın başlarında görülen ve “Milet tipi” olarak adlandırılan sıraltı teknikli, kırmızı hamurlu seramiklerin yerel üretim oldukları, bunların yanı sıra, “Milet tipi” seramiklerle çok benzer bir hamur yapısına sahip, tek renk sırlı ve baskı teknikli seramiklerin de Milet üretimi oldukları tespit edilmiştir. Bu seramiklerde kırmızı renkli, sert, kum ve mika katkılı bir hamurun kullanıldığı dikkati çekmektedir. Hamur renginin 2.5 YR 6/6 light red, 2.5 YR 7/4 light reddish yellow ve 10 YR 8/4 very pule brow değerlerinde olduğu gözlenmiştir.

Sikke ve Diğer Objeler

2007 yılı kazı ve temizlik çalışmaları sırasında 30’u envanterlik, 151’i etüdlük nitelikte toplam 181 küçük buluntu ele geçirilmiştir (Resim 14,15). Tüm küçük buluntular, projede görev alan konservasyon ekibince temizlenmiştir. 10’u bakır, 13’ü nikel, 3’ü gümüş ve 1’i bronz olmak üzere okunabilir durumdaki 27 sikke ile 1 bronz ilaç kaşığı, 1 gümüş kolye ve 1 cam yüzük kaşından oluşan toplam 30 eser

5 Kazı çalışmalarında ortaya çıkan seramikler, Öğr. Gör. Dr. Sevinç Gürhan tarafından kapsamlı bir şekilde incelenmektedir.

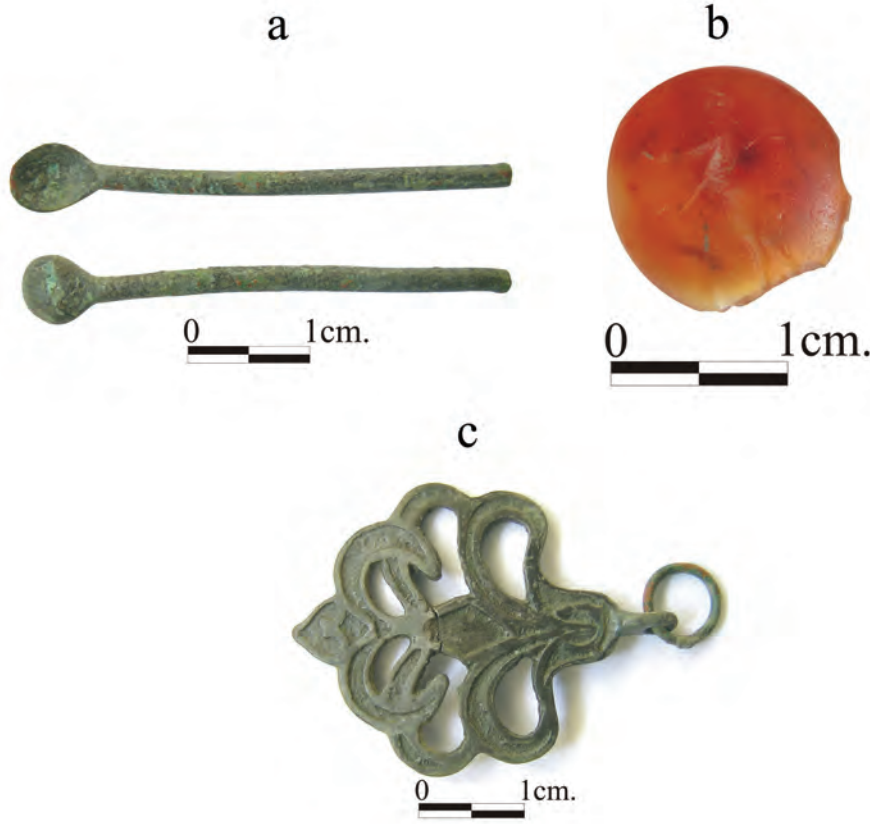
Resim 14
Kazılarda bulunan
sikkelerden.

envanterlik olarak tanımlanmıştır. Temizlikleri yapılmasına karşın kısmen ya da tamamen aşınmış durumdaki 101 bakır, 19 gümüş, 14 bronz, 5 nikel sikke ve Türkiye Cumhuriyeti'nin erken yıllarına ait 6 madeni para ile 1 bronz kemer tokası, 2 cam boncuk, 1 bakır madalyon, 1 bronz kulp parçası ve 1 mavzer kovanından oluşan toplam 151 adet eser ise etüdlük niteliktedir.

Envanterlik nitelikteki 27 sikkeden 14'ü Osmanlı Sultanı V. Mehmed Reşad dönemine (1909-1918) ait nikel paralardır. Sultan II. Mehmed dönemine (1451-1481) ait 3 bakır, 1 gümüş sikke, Sultan II. Murad (1421-1451), Sultan II. Bayezid (1481-1512), Sultan I. Selim (1512-1520), Sultan II. Mahmud (1808-1839), Sultan I. Abdülmecid (1839-1861), Sultan Abdülaziz (1861-1876) ve Sultan II. Abdülhamid dönemlerine ait birer adet bakır sikke bulunmuştur. Envanterlik sikkeler arasında Orta Bizans dönemine ait bir adet bronz sikke de bulunmaktadır. Bir adet bakır sikkenin ise hangi Osmanlı sultanı dönemine ait olduğu henüz saptanamamıştır.

2008 yılı çalışmalarında 5'i envanterlik, 171'i etüdlük nitelikte toplam 176 küçük buluntu ele geçirilmiştir. 4'ü bakır, 1'i nikel olmak üzere okunabilir durumdaki 5 sikke, envanterlik eser olarak tanımlandı. Kısmen ya da tamamen aşınmış durumdaki 138 bakır, 3 gümüş, 18 bronz sikke ile 2 bakır bilezik, 1 bakır yüzük, 1 gümüş yüzük, 1 kemik yüzük, 1 kemik takı malzemesi, 1 cam yüzük kaşı, 1 kolye sallaması, 2 bronz ilaç kaşığı, 1 pişmiş toprak figürin ve 1 yüksükten oluşan toplam 171 eser etüdlük olarak tanımlandı. Envanterlik nitelikteki 5 sikkeden 3'ü Osmanlı Sultanı II. Mehmed dönemine (1451-1481); 1'i Sultan II. Murad dönemine (1421-1451); 1'i ise Sultan Abdülaziz dönemi'ne (1861-1876) aittir.

Resim 15
Kazılarda
bulunan küçük
buluntulardan.

BİBLİYOGRAFYA

Böhlendorf Arslan 2007	B. Böhlendorf Arslan, “Beylikler Döneminde Milet’te Seramik Üretimi”, Konya Kitabı X Rüçhan Arık-M.Oluş Arık’a Armağan, Konya, 87-98.
Demiralp ve Çakmak 2010	Y. Demiralp-Ş. Çakmak, “Balat İlyas Bey Külliyesi 2007 Yılı Kazı ve Temizlik Çalışmaları”, XII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu 15-17 Ekim 2008 Bildiriler, İzmir, 186-195.
Duran 2002	R. Duran, “Balat İlyas Bey Külliyesi’nin Medrese Binası Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 8, Konya, 133-150.
Durukan 1988	A. Durukan, Balat İlyas Bey Camii, Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Eserleri Dizisi:11, Ankara.
Gök 2002	S. Gök, “Balat İlyas Bey Camii’nin Taş Süslemeleri Hakkında Bir Araştırma”, Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Prof.Dr.Gönül Öney’e Armağan 10-13 Ekim 2001 Bildiriler, İzmir, 309-320.
Öney Kabaoglu 1993	A Öney Kabaoglu, “Milet/İlyas Bey Camii-Sorunlar-Acil Tedbirler”, X. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara, 363-378.
Vakıf Abideler 1983	Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, C.1, Ankara, 715-725. Wittek 1934: P. Wittek, Das Fürstentum Mentese. Studie zur Geschichte Westleinsiens im 13.-15. Jh., İstanbul.
Wittek 1986	P. Wittek, Menteşe Beyliği. 13-15. Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik, Çev.:Orhan Şaik Gökyay, Ankara.
Wulzinger vd 1935	K. Wulzinger-P. Wittek-F. Sarre, Das İslamische Milet, Berlin-Leipzig.